

Elif ERBAY¹

Orcid: 0000-0003-3843-4691

Neşe MERCAN²

Orcid: 0000-0003-3378-6786

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Gülümbe Kampüsü, Bilecik,

², Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Gülümbe Kampüsü, Bilecik,

Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Dr. Öğr. Üyesi Elif Erbay

elif.erbay@bilecik.edu.tr

Anahtar Sözcükler:

Özel gereksinimli çocuklar; aile; stres; yaşam kalitesi; güçlendirme.

Keywords:

Children with special need; family; stress; quality of life; empowerment.

Özel Gereksinimli Çocukların Ebeveynlerinde Stres, Yaşam Kalitesi ve Ailenin Güçlendirilmesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigating the Relationship Between Stress, Quality of Life, and Family Empowerment Among Parents of Children with Special Needs

Gönderilme Tarihi: 20 Mart 2025

Kabul Tarihi: 03 Nisan 2026

ÖZ

Amaç: Özel gereksinimli çocukların gelişimini desteklemede kritik bir rol üstlenen ebeveynler, özellikle duygusal ve ruhsal açıdan büyük zorluklar yaşamaktadır. Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin aile stresi, aile yaşam kalitesi ve ailenin güçlendirilmesi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Tanımlayıcı ve ilişki arayıcı tipte gerçekleştirilen araştırmanın örneklemini 123 ebeveyn oluşturmuştur. Veriler; tanıtıcı bilgi formu, Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği, Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği ve Aile Güçlendirme Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın verileri, Statistical Package for Social Sciences for Windows 25.0 ve Analysis of Moment Structures 22.0 programları ile analiz edilmiştir.

Bulgular: Katılımcıların %88.60'sı kadındır ve %36.60'ı 40 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %5.00'ına ruhsal bir hastalık tanısı konmuş olup %17.90'ının psikolojik destek aldığı veya almakta olduğu bulunmuştur. Aşamalı regresyon analizi sonucunda aile stresi ile birlikte ailenin güçlendirilmesinin yaşam kalitesine etkisi olduğu görülmüştür.

Sonuç: Bu çalışmada aile stresinin ve ailenin güçlendirilmesinin yaşam kalitesini etkilediği, aile stresinin yaşam kalitesini azaltırken ailenin güçlendirilmesini artırdığı saptanmıştır. Özel gereksinimli çocukların ailelerinin stres kaynaklarının belirlenmesi, stresle baş etme becerilerinin desteklenmesi ve güçlendirilmesinin yaşam kalitesine olumlu katkısının olabileceği öngörülmüştür. Ailelerin yaşam kalitesini artırma sorumluluğu olan hemşirelerin, ebeveynlerin stres düzeyine, aynı zamanda güçlü yönlerine odaklanması gerekir.

ABSTRACT

Objective: Parents, who assume a critical role in supporting the development of children with special needs, experience great difficulties, especially emotionally and mentally. In this study, it was aimed to examine the relationship between family stress, family quality of life and family empowerment in parents with children with special needs.

Methods: The sample of the descriptive and correlational study consisted of 123 parents. Data were collected using a descriptive information form, Family Stress Rating Scale, Beach Centre Family Quality of Life Scale and Family Empowerment Scale. The data were analysed using Statistical Package for Social Sciences for Windows 25.0 and Analysis of Moment Structures 22.0 software.

Results: In the study, 88.60% of the participants were female and 36.60% were aged 40 years and over. It was found that 5.00% of the participants were diagnosed with a mental illness and 17.90% of them received or were currently receiving psychological support. As a result of stepwise regression analysis, it was seen that family stress and family empowerment had an effect on quality of life.

Conclusion: In this study, it was found that family stress and family empowerment affected quality of life, family stress decreased quality of life while family empowerment increased it. Determining the stress sources of families of children with special needs and supporting and empowering their coping skills with stress have an effect on quality of life.

Kaynak gösterimi: Erbay, E., Mercan, N. (2026). Özel Gereksinimli Çocukların Ebeveynlerinde Stres, Yaşam Kalitesi ve Ailenin Güçlendirilmesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi *EGEHFD*, 42(2), 335-346. DOI: 10.53490/eghehemsire.1660193

How to cite: Erbay, E., Mercan, N. (2026). *Investigating the Relationship Between Stress, Quality of Life, and Family Empowerment Among Parents of Children with Special Needs*. *JEUNF*, 42(2), 335-346. DOI: 10.53490/eghehemsire.1660193

GİRİŞ

Özel gereksinim kavramı; fiziksel, duyuşsal ve bilişsel yetersizlikleri olan bireylerden özel yetenekli çocuklara kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan çok boyutlu bir çerçevede ele alınmaktadır (Angın, 2020). Dünya genelinde yaklaşık 240 milyon çocuğun bir tür özel gereksinimi bulunmaktadır. Özel gereksinimli çocukların çoğu yalnızca bir işlevsel alanda zorluk yaşarken, psikososyal sorunlar her yaşta baskın olup bazı durumlarda diğer işlevsel zorluklarla birlikte görülmektedir (UNICEF, 2022). Ülkemizde özel eğitim okullarına giden çocuk sayısı 2023-2024 eğitim yılında 559725'tir (Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 2024). Özel gereksinimli çocuklar, bazı fiziksel özellikler ve/veya öğrenme ve davranış kalıpları dikkate alındığında alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlar: Zihinsel engeller, özgül öğrenme güçlükleri, duygusal veya davranışsal bozukluklar, otizm, işitme bozuklukları, görme bozuklukları, fiziksel veya sağlık bozuklukları, travmatik beyin hasarı, çoklu engeller, üstün zekalı ve özel yeteneklilerdir (Yaman, 2018).

Özel gereksinimli çocukların ebeveynleri, çocuklarının fiziksel, sosyal ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken aynı zamanda önemli duygusal ve psikolojik yükler taşır. Özel gereksinimli bir çocuğu olan ebeveynlerin rolleri, normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerinden farklıdır. Anne ve babalar, çocuklarının özel gereksinimli olduğunu öğrendikten sonra duygu, düşünce ve davranışlarında değişim yaşadıkları bir süreç girerler (Özbey, 2009). Stres, özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin yaşadığı bu duygulardan biridir (Dabrowska ve Pisula, 2010). Ailelerin özel gereksinimli bir çocuğa sahip olması, ebeveynlik stresini artıran önemli durumlardan biri olarak değerlendirilmektedir (İlhan, 2017). Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin stres puanlarının diğer gruptaki ebeveynlere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (Cengiz, Nebioğlu Yıldız ve Peker, 2021). Çocukların özel gereksinim seviyelerinin derecesi arttıkça ebeveynlerin stres düzeylerinin arttığı ortaya konmuştur (Aysan ve Özben, 2007). Çocuğun gelişiminden kaynaklanan zorluklar ebeveynleri stres kaynaklı kriz yaşantılarına maruz bırakmakla birlikte yaşam kalitelerini de olumsuz etkilemektedir (Habib, Asmat ve Naseem, 2016; Çam, 2021).

Aile yaşam kalitesi, aile yaşamının iyiliğinin derecesi olarak tanımlanabilir. Aileler çocuk sahibi olduğunda ise artan sorumluluklarla birlikte bu iyilik halinin derecesi etkilenmektedir. Ebeveynler özel gereksinimli bir çocuğa sahip olduğunda ise iyilik halinin derecesi olumsuz olarak etkilenebilmektedir (Özyurt, 2011). Çocuklarının bakım ihtiyacına ek olarak ailelerde uyum ve davranış sorunları da meydana gelmektedir. Bu durum sosyal refah ihtiyaçlarını artırarak aile ilişkilerini ve aile yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir (Togay ve Güçray, 2017). Bu ebeveynler, çocuklarının özel durumlarının getirdiği stres ve zorluklarla mücadele ederken çoğu zaman yetersiz sosyal destek, tükenmişlik ve izolasyon gibi sorunlarla karşılaşmaktadır (Köksal ve Kabasakal, 2012; Aktan, Orakçı ve Durnalı, 2020). Bu durum, ebeveynlerin kendi duygusal farkındalıklarını geliştirme ve etkili başa çıkma becerileri kazanmaları gerektiğini göstermektedir. Ailenin yaşadığı stres ve aile yaşam kalitesindeki bozulma gibi sorunlarla başa çıkabilmesi, güçlendirilmesiyle mümkün olup, bu süreç aynı zamanda güçlü bir çocuğun yetişmesine de katkı sağlayacaktır (İlhan, 2017). Anne babanın ve diğer aile üyelerinin güçlenmesi, onların öz-yeterlik ve stres düzeyleri üzerinde olumlu bir etki sağlar ve ebeveynlerin çocuklarının bakımında doğru seçimler yapma becerilerinin gelişimi ile ilişkilidir (Koren ve ark., 1992; Vuorenmaa, Halme, Åstedt-Kurki, Kaunonen ve Perälä, 2014). Türkiye'de aile güçlendirme kavramı ve önemi konusunda artan bir farkındalık olmasına rağmen literatürde bu konuda yapılan çalışmalar yetersizdir (Dönmez ve Arslan, 2019). Gereksinimi fazla olan ve ebeveynlik stresi yüksek olan ailelerin daha fazla güçlendirilmeye ihtiyacı olduğu belirlenmiştir (Han, Yang ve Hong, 2018).

Özel gereksinimli çocuklarla ve bakıcılarıyla çalışan hemşirelerin, ebeveyn yaşam kalitesini iyileştirmek ve özel gereksinimli çocuklarda gelişimi teşvik etmek için ebeveynlerin sıkıntısına ve yeterliliğine odaklanmaları gerekir (Yong-Sook ve Moon-Jeong, 2009). Hemşirelik bakımında ailenin güçlendirilmesi, hasta ve ailesinin güçlü yönlerini ortaya çıkarırken, zayıf yönlerini geliştirmelerine de yardımcı olur (Karataş, Çalışır ve Sarıkaya Karabudak, 2020). Ailenin güçlendirilmesi için bunu etkileyecek risk faktörlerini belirlemek gerekmektedir. Literatürde özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinde stres, aile yaşam kalitesi ve aile güçlendirmesi arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu gereksinimden yola çıkılarak bu çalışma planlanmıştır. Bu çalışmanın amacı özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinde stres, aile yaşam kalitesi ve aile güçlendirmesi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Böylelikle özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin yaşam kalitesi ile ilişkili olduğu varsayılan aile stresi ve ailenin güçlendirilmesi kavramları ele alınarak gerekli müdahalelere entegre edilmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışma için aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

H1: Özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinde aile stresi, aile yaşam kalitesi ve aile güçlenmesi arasında ilişki vardır.

H2: Özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinde aile stresi ve aile güçlenmesi yaşam kalitesini etkiler.

YÖNTEM

Araştırmanın Tipi

Bu çalışma, özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinde stres, aile yaşam kalitesi ve ailenin güçlendirilmesi arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla ilişki arayıcı tipte gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın yapıldığı yer

Araştırma verileri, İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir il ve bir ilçesindeki özel eğitim okullarında toplanmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi: Araştırmanın evrenini, özel eğitim okullarında öğrenim gören toplam 282 öğrencinin ebeveynleri (toplamda 564 kişi) oluşturmuştur. Örneklem, bilinen evren için örneklem hesaplama yöntemi ile belirlenmiş, %95 güven aralığı ve %5 örneklem hatası dikkate alındığında, minimum ulaşılması gereken katılımcı sayısı 111 olarak hesaplanmıştır. Çalışmaya ise 123 katılımcı dahil edilmiştir.

Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için formül:

$$N = (N (t1-a)^2 (p.q)) / S^2 (N-1) + S^2 (p.q) \quad (\text{Kılıç, 2012}).$$

$$N = 564 \text{ (evrendeki toplam kişi sayısı)}$$

$$p = 0.1 \text{ (olayın gerçekleşme olasılığı)}$$

$$q = 1 - p = 0.9 \text{ (olayın gerçekleşmeme olasılığı)}$$

$$s = 0.05 \text{ (örnekleme hatası)}$$

$$t = 1.96 \text{ (anlamlılık düzeyi \%5 için Z-tablosundan alınan değer)}$$

Araştırmaya dahil edilme kriterleri:

- Bir ilin merkezi ve bir ilçesindeki özel eğitim okullarında okuyan öğrenci ebeveyni olmak
- 18 yaş üstü olmak
- Çocuğu ile birlikte yaşamak ve bakımına katılmak
- Çalışmaya katılmayı kabul etmek

Veri Toplama Tekniği ve Araçları

Araştırmanın verileri Mayıs 2023 ile Mayıs 2024 tarihleri arasında, araştırmacılar tarafından yüz yüze, ebeveynlerin uygun gördüğü şekilde özel eğitim merkezlerinde toplanmıştır.

Veriler; tanıtıcı bilgi formu, Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği (ASDÖ), Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği ve Aile Güçlendirme Ölçeği kullanılarak toplanmıştır.

Tanıtıcı Bilgi Formu

Özel gereksinimli çocuğun yaşı, cinsiyeti, sınıf düzeyi, engel veya hastalık türü, ebeveyn yaşı, cinsiyeti, aile tipi, ekonomik gelir algısı, evde özel gereksinimli başka birey varlığı, çocuğun bakımında aileye destek olan başka bireylerin varlığı gibi durumları öğrenmeye yöneliktir. Bu form literatürden (Aktan ve ark., 2020; Canarslan ve Ahmetoğlu, 2015; Cengiz ve ark., 2021) destek alınarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği (ASDÖ)

Friedrich, Greenberg ve Crnic (1983) tarafından geliştirilen Questionnaire on Resources and Stress (QRS-F) ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışmaları Kaner (2001) tarafından yapılmıştır. ASDÖ; 'işlev yetersizliği', 'karamsarlık' ve 'ana baba ve aile sorunları' olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla hesaplanan KR-20, Cronbach Alfa katsayıları ve Spearman Brown iki yarım güvenirlik katsayıları, ölçeğin tamamı için sırasıyla 0.92, 0.91 ve 0.89 olarak bulunmuştur. Aynı katsayılar İşlev Yetersizliği alt ölçeği için 0.87, 0.89 ve 0.89; Karamsarlık alt ölçeği için 0.86, 0.86 ve 0.86; Ana-baba ve Aile Sorunları alt ölçeği için 0.66, 0.55 ve 0.27 olarak hesaplanmıştır (Kaner, 2001). Bu çalışmada ise tüm ölçeğin Cronbach alfa değeri 0.89 bulunmuştur. Ölçek maddeleri "doğru" veya "yanlış" yanıt seçenekleri ile değerlendirilmekte olup, yüksek puan aile stresinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği (BCAYKÖ)

Ölçek, gelişimsel yetersizliğe sahip çocuğu olan ebeveynlerin yaşam kalitesinin belirlenmesi amacıyla Kansas Üniversitesi Beach Yetersizlik Merkezi tarafından geliştirilmiştir (Hoffman, Marquis, Poston, Summers ve Turnbull, 2006). Ölçeğin Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları ise Meral ve Cavkaytar (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçek; ‘aile etkileşim kalitesi’, ‘ebeveynlik kalitesi’, ‘duygusal yeterlik kalitesi’, ‘finansal/fiziksel/materyal yeterlik kalitesi’ ve ‘yetersizliğe ilişkin destek kalitesi’ olmak üzere beş alt boyuttan ve 25 maddeden oluşan 5’li likert tipi (1=Hiç uygun değil, 5=Tamamen uygun) bir değerlendirme aracıdır. Alt boyutlara ilişkin iç tutarlık katsayıları; aile etkileşimi kalitesi alt boyutunda 0.92, ebeveynlik kalitesi alt boyutunda 0.88, duygusal yeterlik kalitesi alt boyutunda 0.80, finansal/fiziksel/materyal yeterlik kalitesi alt boyutunda 0.88 ve yetersizliğe ilişkin destek 0.92 olarak hesaplanmıştır. Tüm ölçeğin Cronbach alfa katsayısı 0.94, bu çalışmada hesaplanan Cronbach alfa değeri ise 0.93 olarak bulunmuştur. Ölçekte ters madde bulunmamakta olup, alınabilecek puanlar 25 ile 125 arasında değişmektedir. Puanın yükselmesi, aile yaşam kalitesinin arttığını göstermektedir.

Aile Güçlendirme Ölçeği (AGÖ)

Koren, DeChillo, & Friesen (1992) tarafından geliştirilen ve Boztepe ve diğerleri (2022) tarafından Türk kültürüne uyarlanan AGÖ 3 faktör ve 34 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin geneli için Açıklanan varyans %66 olarak belirlenmiştir. Faktör 1 “Aile alt boyutu” 1-12 maddelerden oluşmakta olup bu alt boyuta ait Cronbach α değeri ise 0.94 olarak belirlenmiştir. Faktör 2 “Çocuğa verilen sağlık hizmeti alt boyutu” 13-24 maddelerden oluşmakta olup bu alt boyuta ait Cronbach α değeri ise 0.95 olarak hesaplanmıştır. Faktör 3 “Topluma katılım alt boyutu” 25-34 madde-lerden oluşmakta olup bu alt boyutun Cronbach α değeri 0.94 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin geneline ait Cronbach α değeri ise 0.95 olarak hesaplanmış olup bu değer yüksek güvenilirliği ifade etmektedir. Ölçekte ters hesaplanan madde bulunmamaktadır. Ölçek 6’li likert tipte bir ölçek olup “Hiç uygun değil”=0, “Uygun değil”=1, “Nadiren uygun”=2, “Bazen uygun”=3, “Sıklıkla uygun”=4, “Her zaman uygun”=5 şeklinde düzenlenmiştir. Ölçeğin puanı hesaplanırken her alt boyut kendi içerisinde toplanarak alt boyutlara ait puanlar hesaplanmaktadır. Alt boyutlara ait puanların toplanması ile de ölçek toplam puanı elde edilmektedir. Ölçekten alınan puanlar 34 ile 170 puan arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puanın artması aile güçlendirme açısından olumlu anlama gelmektedir (Boztepe ve diğerleri, 2022). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri 0.939 bulunmuştur.

Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırma verileri, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 ve Amos (Analysis of Moment Structures) 22.0 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Kategorik değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (n, %) sunulmuştur. Sonuçlar %95 güven aralığında değerlendirilmiş olup, istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeklerin iç tutarlık katsayıları ve güvenilirlik değerleri Cronbach’s alfa katsayısı ile hesaplanmıştır. Tanımlayıcı değişkenler için sayı, yüzde, ortalama $\pm$ standart sapma ve minimum-maksimum değerleri kullanılmıştır. Ölçekler ve boyutlar arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon ve aşamalı (stepwise) regresyon testleri ile analiz edilmiştir. Çoklu regresyon analizine geçmeden önce model varsayımları test edilmiştir. Artıkların normalliği histogram ve normal olasılık grafikleri (P-P plot) incelenerek değerlendirilmiş ve dağılımın normal dağılıma uygun olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı (multicollinearity) olup olmadığı tolerans ve VIF değerleri incelenerek değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre tolerans değerlerinin 0.952 ve VIF değerlerinin 1.051 olduğu saptanmış olup, bu değerler kabul edilen sınırlar içinde olduğundan değişkenler arasında çoklu bağlantı sorununun bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Çalışmanın etik onayı, bir üniversitenin etik kurulundan 03.03.2023 tarihi ve 159477 sayısı ile alınmıştır. Veriler, özel eğitim kurumlarının yönetiminden gerekli izinler alındıktan sonra toplanmıştır. Katılımcılardan imzalı bilgilendirilmiş gönüllü olur formu alınarak, 1964 Helsinki Bildirgesi ve sonraki değişikliklerine veya eşdeğer etik standartlarına uyulmuştur.

BULGULAR

Bu çalışmada yer alan katılımcıların %88.60’ı kadındır ve %36.60’ı 40 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %32.50’si lise mezunu, eşlerinin ise %29.90’ı lise mezunu, %96.70’i evli ve %55.90’ı 11-20 yıl arası evli olan grupta yer almaktadır. Katılımcıların %89.40’ı çekirdek aileye ve %45.50’si iki çocuğa sahiptir. Katılımcıların %85.40’ı çalışmamakta ve eşlerin %70.70’i ise tam zamanlı çalışmaktadır. Ekonomik durum algısını “orta” olarak belirten katılımcılar örneklemin %69.10’u ve il merkezinde yaşayanlar ise %68.30’u oluşturmaktadır. Sahip olduğu özel

gereksinimli çocuğun yanı sıra ailede özel gereksinimli başka bir birey ile birlikte yaşayan katılımcıların oranı %6.50 olup, bunların %50.00'si çocuğun kardeşidir. Katılımcıların özel gereksinimli çocuğun bakımında kök aileden destek alma oranı %17.90'dır. Katılımcıların %5.00'ine ruhsal bir hastalık tanısı konmuş olup %17.90'ı psikolojik destek almakta veya almış bulunmaktadır. Psikolojik destek alanların %13.00'ü bu desteği psikiyatristten almakta veya almış bulunmakta olup, %54.60'ının destek süresi bir yıldan daha kısadır (Tablo 1).

Tablo 1. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlere Ait Sosyo-Demografik Özellikler (n=123)

Cinsiyet	n	%
Kadın	109	88.60
Erkek	14	11.40
Yaş		
25-29	10	8.10
30-34	30	24.40
35-39	38	30.90
40 ve üstü	45	36.60
Eğitim durumu		
Okur-yazar değil	4	3.30
İlkokul	38	30.90
Ortaokul	22	17.90
Lise	40	32.50
Üniversite	19	15.40
Medeni durum		
Evli	119	96.70
Boşanmış	4	3.30
Evlilik süresi (yıl)		
1-10	30	24.50
11-20	63	55.90
21-40	26	19.60
Eşin eğitim durumu		
Okur-yazar değil	2	1.60
İlkokul	36	29.30
Ortaokul	23	18.60
Lise	36	29.30
Üniversite	22	17.90
Evli değilim	4	3.30
Aile tipi		
Çekirdek aile	110	89.40
Geniş aile	9	7.30
Dağılmış aile	4	3.30
Sahip olunan çocuk sayısı		
1	30	24.40
2	56	45.50
3	27	22.00
4	7	5.70
5	2	2.40
Çalışma durumu		
Yarı zamanlı çalışıyorum	5	8.90
Tam zamanlı çalışıyorum	13	10.80
Çalışmıyorum	105	85.40
Evli ise eşin çalışma durumu		
Tam zamanlı çalışıyor	87	70.70
Yarı zamanlı çalışıyor	11	8.90
Çalışmıyor	21	17.10
Evli değilim	4	3.30
Ekonomik durum		
Gelir giderden az (kötü)	25	20.30
Gelir gidere denk (orta)	85	69.10
Gelir giderden çok (iyi)	13	10.60
Sürekli yaşanılan yer		
İl merkezi	84	68.30
İlçe merkezi	37	30.10
Kasaba	1	0.80
Köy	1	0.80
Ailede özel gereksinimli başka biri olma durumu		
Evet	8	6.50
Hayır	115	93.50

Ailede Özel Gereksinimli Başka Bireyin Çocuğa Yakınlık Derecesi (n=8)		
Kardeşi	4	50.00
İkizi	2	25.00
Anne ya da babası	2	25.00
Bakım Desteği Alınan Birey Varlığı		
Kimse yok	101	82.10
Aile üyeleri/Geniş aile	22	17.90
Ruhsal bir hastalığa sahip olma durumu		
Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu	1	0.80
Depresyon	1	0.80
Obsesif Kompulsif Bozukluk	1	0.80
Panik Bozukluk	1	0.80
Uyku Bozukluğu	1	0.80
Hayır	118	96.00
Daha önce psikolojik destek alma durumu		
Evet	22	17.90
Hayır	101	82.10
Destek alınan profesyonel kişi		
Psikiyatrist	13	59.00
Psikolog	9	41.00
Psikolojik destek alma süresi		
1 Yıldan az	12	54.60
1 yıl	7	31.60
5 yıl	1	4.60
6 Yıl	1	4.60
Sürekli	1	4.60

Katılımcıların sahip oldukları özel gereksinimli çocukların yaş ortalaması 9.00 ± 4.45 olup %66.70'si erkektir. Çocukların %36.70'si otizm spektrum bozukluğuna (OSB) sahip olup, %49.00'u eğitimini özel eğitim okullarında almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Özel Gereksinimli Çocuğa İlişkin Özellikler

	Ort±SS	Minimum- Maximum
Yaşı	9.00±4.45	2-18
	N	%
Cinsiyeti		
Kız	41	33.30
Erkek	82	66.70
Eğitim Gördüğü Okul		
Okula gitmiyor	11	8.90
Anaokulu	23	23.70
İlkokul	14	13.30
Ortaokul	5	4.30
Lise	1	0.80
Özel Eğitim	63	45.80
Özel eğitim anasınıfı	1	0.80
Özel eğitim ilkokul	1	0.80
Özel eğitim lise	2	1.60
Özel gereksinimi türü		
Serabral Palsi	15	12.10
Down Sendromu	12	9.80
SMA TİP 2	1	0.80
OSB	46	36.70
Mental Retardasyon	19	15.20
Özgül Öğrenme Güçlüğü	11	8.90
Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu	4	3.30
Dil konuşma Bozukluğu	15	13.20

Ort: Ortalama, SS: Standart Sapma

Katılımcıların BCAYKÖ, ASDÖ ve AGÖ toplam ve alt boyut puan ortalamaları Tablo 3'te yer almaktadır. BCAYKÖ toplam ortalama puanı 97.28 ± 17.24 ve alt boyutlarından olan Aile Etkileşimi, Ebeveynlik, Duygusal

Yeterlik, Finansal/Fiziksel/Materyal Yeterliği ve Yetersizliğe İlişkin Destek puan ortalamaları ise sırasıyla 25.04 ± 4.57 , 24.21 ± 4.39 , 13.71 ± 3.14 , 18.70 ± 4.97 , 15.59 ± 3.75 'tir. ASDÖ toplam ortalama puanı 16.30 ± 7.91 ve alt boyutlarından olan İşlev Yetersizliği, Karamsarlık ve Ana-Baba ve Aile Sorunları puan ortalamaları ise sırasıyla 5.94 ± 3.97 , 8.21 ± 4.14 , 2.13 ± 1.66 'dır. AGÖ toplam ortalama puanı 135.61 ± 24.58 ve alt boyutlarından olan Aile, Çocuğa Verilen Sağlık Hizmeti ve Toplum katılımı puan ortalamaları ise sırasıyla 50.82 ± 7.55 , 51.29 ± 8.59 , 33.49 ± 12.34 'tür (Tablo 3).

Tablo 3. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Ölçek ve Alt Boyut Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler (n=123)

	Min.	Max.	Ortalama	Median	SS
Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği (ASDÖ)					
İşlev yetersizliği	0	16	5.94	5.00	3.97
Karamsarlık	0	16	8.21	8.00	4.14
Ana-Baba ve Aile Sorunları	0	6	2.13	2.00	1.66
Toplam	1	34	16.30	16.00	7.91
Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği (BCAYKÖ)					
Aile Etkileşimi	6	30	25.04	26.00	4.57
Ebeveynlik	6	30	24.21	25.00	4.39
Duygusal Yeterlik	6	20	13.71	14.00	3.14
Finansal/Fiziksel/Materyal Yeterliği	7	25	18.70	20.00	4.97
Yetersizliğe İlişkin Destek	4	20	15.59	16.00	3.75
Toplam	36	125	97.28	100.00	17.24
Aile Güçlendirme Ölçeği (AGÖ)					
Aile	25	60	50.82	53.00	7.55
Çocuğa verilen sağlık hizmeti	24	60	51.29	53.00	8.59
Topluma katılım	0	50	33.49	34.00	12.34
Toplam	60	170	135.61	140.00	24.58

Min.: Minimum, Max.: Maximum, SS: Standart Sapma

Çalışmada ebeveynlerin ASDÖ ve alt boyutları, BCAYKÖ ve alt boyutları, AGÖ ve alt boyutları puanları arasındaki korelasyon analizi Tablo 4'te yer almaktadır. BCAYKÖ ve alt boyutları ile ASDÖ ve alt boyutları arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına göre;

Ebeveynlerin BCAYKÖ toplam puan ve tüm alt boyutları ile ASDÖ toplam puanı ve tüm alt boyutları arasında negatif yönlü, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0.05$). Bu ilişkinin büyüklüğü değerlendirildiğinde, BCAYKÖ toplam puan ile ASDÖ toplam puan arasındaki korelasyon katsayısı ($r = -0.572$) orta düzeyde bir ilişkiye işaret etmektedir. Alt boyutlar arasındaki korelasyon katsayıları ise -0.296 ile -0.532 arasında değişmekte olup bu değerler zayıf ile orta düzey arasında bir ilişkiye karşılık gelmektedir (Papageorgiou, 2022).

BCAYKÖ ve alt boyutları ile AGÖ ve alt boyutları arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına göre;

BCAYKÖ toplam puan ve alt boyutlarından olan Duygusal Yeterlik, Finansal/Fiziksel/Materyal Yeterliği ve Yetersizliğe İlişkin Destek ile AGÖ toplam puan ve tüm alt boyutları puanları arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0.05$). BCAYKÖ alt boyutundan olan Aile Etkileşimi ve Ebeveynlik alt boyutları ile AGÖ toplam puan ve alt boyutlarından olan Aile, Çocuğa Verilen Sağlık Hizmeti puanları arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0.05$). Bu ilişkilerin büyüklüğü incelendiğinde, BCAYKÖ toplam puan ile AGÖ toplam puan arasındaki korelasyon katsayısı ($r = 0.384$) zayıf düzeyde bir ilişkiye işaret etmektedir. Alt boyutlar arasındaki korelasyon katsayıları 0.215 ile 0.499 arasında değişmekte olup zayıf ile orta düzey arasında bir ilişkiye karşılık gelmektedir (Papageorgiou, 2022).

Ebeveynlerin AGÖ toplam puan ve alt boyutları ile ASDÖ toplam puan ve alt boyutları arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına göre;

ASDÖ toplam puan ile AGÖ toplam puan ve Topluma Katılım alt boyutu hariç diğer alt boyut puanları arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0.05$). ASDÖ alt boyutu olan İşlev Yetersizliği ve Karamsarlık alt boyutları ile AGÖ toplam puan ve Aile alt boyutu arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($p < 0.05$) (Tablo 4). Bu ilişkilerin büyüklüğü değerlendirildiğinde, ASDÖ toplam puan ile AGÖ toplam puan arasındaki korelasyon katsayısı ($r = -0.220$) zayıf düzeyde bir ilişkiye işaret etmektedir. Alt boyutlar arasındaki katsayılar -0.059 ile -0.295 arasında kalarak çok zayıf ile zayıf düzey arasında değişmektedir (Papageorgiou, 2022).

Tablo 5'te ebeveynlerin aile yaşam kalitesini etkileyen değişkenlere ilişkin aşamalı (stepwise) regresyon

analizi sonuçları yer almaktadır. Regresyon modelinin birinci adımında aile yaşam kalitesini yordayan aile stresi yer almaktadır. Bununla ilgili kurulan regresyon denklemi aşağıdadır. Denkleme göre aile stresinde 1 birimlik artış yaşam kalitesini -1.245 birim azaltmaktadır (Tablo 5).

Tablo 4. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Ölçek ve Alt Boyut Puanları Arasındaki Korelasyon Analizi

	1	1.1	1.2	1.3	2	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	3	3.1	3.2	3.3
1. Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği (ASDÖ)	1													
1.1. İşlev yetersizliği	0.804**	1												
1.2. Karamsarlık	0.869**	0.449**	1											
1.3. Ana-baba ve Aile Sorunları	0.671**	0.321**	0.572**	1										
2. Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği (BCAYKÖ)	-0.572**	-0.415**	-0.517**	-0.440**	1									
2.1. Aile Etkileşimi	-0.425**	-0.296**	-0.389**	-0.347**	0.839**	1								
2.2. Ebeveynlik	-0.477**	-0.316**	-0.416**	-0.378**	0.875**	0.805**	1							
2.3. Duygusal Yeterlik	-0.448**	-0.360**	-0.348**	-0.408**	0.797**	0.663**	0.693**	1						
2.4. Finansal/Fiziksel/Materyal Yeterliği	-0.532**	-0.383**	-0.402**	-0.350**	0.813**	0.497**	0.543**	0.505**	1					
2.5. Yetersizliğe İlişkin Destek	-0.467**	-0.365**	-0.402**	-0.351**	0.801**	0.477**	0.568**	0.533**	0.744**	1				
3. Aile Güçlendirme Ölçeği (AGÖ)	-0.220**	-0.210*	-0.178*	-0.102	0.384**	0.254**	0.253**	0.499	0.390*	0.290**	1			
3.1. Aile	-0.295*	-0.251**	-0.269*	-0.132	0.398**	0.361**	0.312**	0.434**	0.296*	0.268**	0.803**	1		
3.2. Çocuğa verilen sağlık hizmeti	-0.186*	-0.175	-0.165	-0.059	0.367**	0.312**	0.264*	0.467**	0.296*	0.215*	0.902**	0.745**	1	
3.3. Topluma katılım	-0.128	-0.143	-0.075	-0.081	0.265*	0.068	0.130	0.403**	0.288**	0.263*	0.871**	0.468**	0.644**	1

P>0.05 ;**p<0.001, p= Anlamlılık. Korelasyon katsayısının yorumlanmasında şu ölçüt kullanılmıştır: r<0.20 çok zayıf, 0.20–0.39 zayıf, 0.40–0.59 orta, 0.60–0.79 güçlü, ≥0.80 çok güçlü (Papageorgiou, 2022).

“Aile Yaşam Kalitesi=117.579-1.245* aile stresi”

Modelin ikinci adımında aile yaşam kalitesini yordayan aile stresi ve aile güçlendirme yer almaktadır. Modele göre değişimin aile stresi ve aile güçlendirme, aile yaşam kalitesinin %38,7’sini açıklamaktadır. Aile güçlendirme de aile yaşam kalitesi değişimin %7.00’sini açıklamaktadır. Bununla ilgili kurulan regresyon denklemi aşağıdadır. Denkleme göre aile stresi 1 birimlik artış aile yaşam kalitesini -1.115 azaltmakta; ailenin güçlendirilmesi ise 1 birimlik artış ile aile yaşam kalitesini 0.19 birim artırmaktadır (Tablo 5).

“Aile Yaşam Kalitesi= 89.633-1.115* Aile Stresi +0.19 *Ailenin Güçlendirilmesi”

(Tablo 5)

Tablo 5. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerde Aile Stresi ve Aile Güçlenmesinin Aile Yaşam Kalitesine Etkisi

Yordanan Değişken: Aile Yaşam Kalitesi					
Yordayıcı Değişken	B	Standart Hata	β (Beta)	t	p
Sabit	117.579	2.942		39.963	<0.001
Aile Stresi	-1.245	0.162	-0.572	-7.662	<0.001
Adım 1	R²=0.327	Adj.R²=0.321	R² değişimi= 0.327		
	F₀= 58.571	p= 0.000			
Sabit	89.633	7.988		11.220	<0.001
Aile Stresi	-1.115	0.158	-0.512	-7.043	<0.001
Ailenin Güçlendirilmesi	0.190	0.051	0.271	3.735	<0.001
Adım 2	R²=0.397	Adj.R²=0.387	R² değişimi= 0.070		
	F₀= 39.470	p= 0.000			

R²: Determinasyon katsayısı, Adj. R² Düzeltilmiş R-kare, p: Anlamlılık (p<0.05), t: t-istatistiği, F₀: F-istatistiği

TARTIŞMA

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin aile stresi, aile yaşam kalitesi ve ailenin güçlendirilmesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada ilk göze çarpan bulgulardan biri katılımcıların çoğunluğunu annelerin oluşturmasıydı. Bu durum çalışmada veri toplamak için annelerin daha ulaşılabilir olduklarını göstermekle birlikte; temelinde, çocuk bakımı ve eğitim süreçlerinin yönetiminde geleneksel olarak annelerin birincil sorumlu olarak görülmesini yansıtmaktadır. Nitekim literatür, özellikle özel gereksinimli çocukların bakım yükünün ve eğitim takibinin ağırlıklı olarak anneler üzerinde toplandığını, bu durumun anneleri araştırmacılar için daha 'erişilebilir' kıldığını ancak aynı zamanda onları daha fazla stres ve sosyal destek ihtiyacı ile karşı karşıya bıraktığını göstermektedir (Dabrowska ve Pisula, 2010; Atila Demir ve Keskin, 2018; Yarımadağ ve Erciyes, 2021). Türkiye örneğinde yapılan çalışmalar da özel gereksinimli çocukların günlük bakım ve rehabilitasyon süreçlerinde annelerin üstlendiği bu 'merkezi' rolü destekler niteliktedir (Atila Demir ve Keskin, 2018; Kal, 2020; Çam, 2021).

Özel gereksinimli çocukların gelişimini desteklemede kritik bir rol üstlenen ebeveynler, özellikle duygusal ve ruhsal açıdan büyük zorluklar yaşamaktadır. Gelişimsel ve zihinsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin, normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha düşük yaşam kalitesine sahip olduğu görülmektedir (Misura ve Memisevic, 2017; Gdonteli, Athanasopoulou ve Gavriilidou, 2024). Özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinde yaşam kalitesini; tükenmişlik, yaşam doyumu (Aktan ve diğerleri, 2020), depresyon, anksiyete ve zayıf sosyal destek (Kal, 2020; Naheed ve diğerleri, 2020), kadın cinsiyette olma (Kuru ve Piyal, 2018; Canarslan ve Ahmetoğlu, 2015) ve ekonomik seviye algısının (Canarslan ve Ahmetoğlu, 2015) etkilediği görülmektedir. Bu çalışmada da benzer biçimde, aile stresinin ebeveynlerin yaşam kalitesi üzerinde anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu ebeveynlerin algıladığı stresin yaşam kalitesini azaltmadaki etkisinin göz ardı edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Çalışma bulgumuzu benzer şekilde, ebeveyn stresi, algılanan aile yaşam kalitesinde azalma ile ilişkili bulunmuştur (Staunton, Kehoe ve Sharkey, 2020; Cho ve Hong, 2013). Yapılan çalışmalarda ebeveyn stres faktörü olan yaşamsal problemlerin ve yetersizliğin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilediği gösterilmiştir (Yong-Soon ve Moon-Jeong, 2009; You, Lee ve Kwon, 2019). Başka bir çalışmada ise; aile etkileşimi, ebeveynlik faaliyetleri, duygusal denge ve özel gereksinimler ile ilgili hizmetler kaynaklı stresörlerin ebeveynlerin yaşam kalitelerini etkilediği bulunmuştur (You ve diğerleri, 2019). Literatür sonuçlarının bizim bulgumuzla örtüştüğü görülmektedir.

Güçlendirme, bireyin çevresindeki durumları yönetebilmesi için gerekli içsel gücün açığa çıkarılma sürecidir (Liu, Chao, Huang, Wei ve Chien, 2010). Pediatri hemşiresinin planlı bir şekilde yürüttüğü bütün eğitim ve danışmanlık faaliyetleri ailenin güçlendirilmesi amacı ile yapılmaktadır. Mevcut sosyal destek kaynaklarından yararlanmalarını sağlamak, başa çıkma stratejileri ve duygu düzenleme becerilerini geliştirmek özel gereksinimli çocukların ebeveynlerini güçlendirmek için özellikle değerlidir (Dardas, 2014). Han, Yang ve Hong (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, ebeveynlik stresi yüksek olan ve özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin daha fazla

güçlendirilmeye ihtiyacı olduğu belirlenmiştir. İşitme yetersizliği olan çocukların anneleri ile yapılan bir çalışmada güçlenmenin bir sonucu olan psikolojik sağlamlığın ebeveyn stresini azalttığı karşımıza çıkmaktadır (Türkan, 2017). Benzer şekilde bu çalışmada da stresin azaltılması ile güçlenmenin sağlanacağı belirlenmiştir. Ayrıca aile stresi ile birlikte ailenin güçlendirilmesinin yaşam kalitesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır; ailenin güçlendirilmesinin yaşam kalitesini olumlu yönde artırdığı görülmüştür. Yapılan araştırmalar, ailenin güçlendirilmesiyle ebeveynlerin depresyon ve stres düzeylerinin azaldığını; aile işlevselliği, öz-yeterlilik, otonomi, problem çözme becerileri ve aile üyeleri arasındaki desteğin arttığını göstermektedir (Liu ve diğerleri, 2010; Yeh, Ma, Huang, Hsueh ve Chiang, 2016; Fadda, Galimberti, Carraro ve Schulz, 2016; Dönmez ve Aslan, 2019). Çalışmanın bulgusu ve literatür doğrultusunda ailenin güçlenmesi ile birlikte yaşam kalitesini azaltabilecek unsurların ortadan kalkabileceği görülmüştür.

Güçlü yönler ve sınırlılıklar

Bu çalışma, literatürde özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinde aile güçlenmesi düzeyi ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi inceleyen öncü çalışmalardan biri olması bakımından önem taşımaktadır. Özellikle aile güçlenmesinin yaşam kalitesi üzerindeki etkisinin belirlenmesi, hem akademik literatüre katkı sağlaması hem de bu ailelere yönelik geliştirilecek destek mekanizmalarına temel teşkil etmesi bakımından çalışmanın güçlü yönüdür.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, veri toplama sürecinde annelerin babalara oranla çok daha ulaşılabilir olması, örneklemede belirgin bir cinsiyet dengesizliğine yol açmıştır. Babaların katılımının düşük olması nedeniyle, babaların sürece dair deneyimleri ve algıları çalışma kapsamında yeterince temsil edilememiştir; bu durum bulguların tüm ebeveyn popülasyonuna genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Ayrıca, çalışmanın tek bir ilde yürütülmüş olması ve verilerin öz-bildirime dayalı olması diğer sınırlılıklar olarak kabul edilebilir.

SONUÇ

Çalışmada; aile stresinin ve ailenin güçlendirilmesinin yaşam kalitesini etkilediği, aile stresinin yaşam kalitesini azaltırken, ailenin güçlendirilmesinin yaşam kalitesini artırdığı saptanmıştır. Özel gereksinimli çocuklarla çalışan hemşirelerin, ebeveynlerin yaşam kalitesini iyileştirmek için aile merkezli bakım anlayışını esas alarak ebeveynlerin stres düzeyine, aynı zamanda güçlü yönlerine de odaklanması gerekir. Ailelerin stres unsurlarının belirlenmesine, ortadan kaldırılmasına, güçlenmesi için destek sistemlerinin, bilgi düzeylerinin ve dayanıklılıklarının artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi yaşam kalitesini iyileştirmede önemli bir strateji olabilir. Özel gereksinimli çocukları yetiştiren ailelerin stres kaynaklarının belirlenmesi, stresle baş etme becerilerinin desteklenmesi ve ailenin güçlendirilmesinde hemşirelik uygulamaları önemlidir. Hemşirelik uygulamalarında eğitmen, danışman, savunucu, karar verici ve bakım veren gibi birçok rol ve bağımsız işlevi kullanarak ebeveynlere bütüncül ve aile merkezli bakım felsefesi ile yaklaşmalıdır. Özel gereksinim türünün aile stresi, yaşam kalitesi ve aile güçlenmesi üzerindeki etkisinin ileriki çalışmalarda incelenmesi önerilmektedir.

Yazar katkısı: Fikir ve tasarım: EE, Veri toplama: EE, NM, Veri analizi ve yorumlama: NM, Makale yazımı: EE, NM, Eleştirel inceleme: NM

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemişlerdir.

Finansman: Yazarlar çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Aktan, O., Orakçı, Ş., Durnalı, M. (2020). Investigation of the relationship between burnout, life satisfaction and quality of life in parents of children with disabilities. *European Journal of Special Needs Education*, 35(5), 679-695. doi:10.1080/08856257.2020.1748429
- Angın, E. (2020). Özel Eğitimde Temel Kavramlar. N. Aral, F. Gürsoy (Ed.) *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Eğitimleri-Özel Eğitim içinde* (s.14-18). Ankara: Hedef CS Basın Yayın.
- Atila Demir, S., Keskin, G. (2018). Zihinsel engelli çocuğa sahip olan annelerin karşılaştıkları güçlükler: Nitel bir çalışma. *International Journal of Social Science*, 66, 357-372. doi:10.9761/JASSS7528
- Aysan, F., Özben, Ş. (2007). Engelli çocuğu olan anne babaların yaşam kalitelerine ilişkin değişkenlerin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 1-6. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/deubefd/issue/25429/268270>
- Boztepe, H., Çınar, S., Kanbay, Y., Acımuş, B., Özgür, F., Terzioğlu, F. (2022). Validity and reliability of the Family Empowerment Scale for parents of children with cleft lip and/or palate. *Child: Care, Health and Development*, 48(2), 277-285. doi:10.1111/cch.12928
- Canarlan, H., Ahmetoğlu, E. (2015). Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 13-31. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/trakyasobed/issue/30210/326082>

- Cengiz, S., Nebioğlu Yıldız, M., Peker, A. (2021). Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynler ile tipik gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin stres ve yaşam doyumu düzeylerinin incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(36), 2940-2956. doi: 10.26466/opus.832440
- Cho, K. S., Hong, E. J. (2013). A path analysis of the variables related to the quality of life of mothers with disabled children in Korea. *Stress and Health* 29, 229–239. doi:10.1002/smi.2457
- Çam, Z. (2021). *Özel gereksinimli çocuğu olan annelerin aile yaşam kaliteleri ebeveynlik stresi ve evlilik yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Dabrowska, A., Pisula, E. (2010). Parenting stress and coping styles in mothers and fathers of pre-school children with autism and Down syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(3), 266-280. doi:10.1111/j.1365-2788.2010.01258.x
- Dardas, L. A. (2014). Stress, coping strategies, and quality of life among Jordanian parents of children with autistic disorder. *Autism*, 4(127). doi:10.4172/2165-7890.1000127
- Dönmez, H., Arslan, F. T. (2019). Kistik fibrozisli çocuğun bakımda hemşiresinin rolü. *Pediatric Practice and Research*, 7, IRUPEC 2019 Kongresi Tam Metin Bildirileri, 57–61. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/pprjournal/issue/51342/668723>
- Fadda, M., Galimberti, E., Carraro, V., Schulz, P. J. (2016). What are parents' perspectives on psychological empowerment in the MMR vaccination decision? A focus group study. *BMJ Open*, 6(4):e010773. doi:10.1136/bmjopen-2015-010773
- Gdonteli, K., Athanasopoulou, P., Gavrilidou, E. (2024). Enhancing Quality of Life (QoL) of Parents of Children with Developmental Disabilities in Amateur Swimming Clubs. In: Thrassou, A., Vrontis, D., Efthymiou, L., Weber, Y., Shams, S.M.R., Tsoukatos, E. (Eds.) *Non-Profit Organisations, Volume III. Palgrave Studies in Cross-disciplinary Business Research, In Association with EuroMed Academy of Business*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-62534-3_6
- Habib, H. A., Asmat, A., Naseem, S. (2016). Parental satisfaction with life and perceived social support of parents of children with intellectual disability. *International Journal of Innovation and Scientific Research*, 20(2), 398–402. Erişim adresi: <http://www.ijisr-issr-journals.org/abstract.php?article=IJISR-15-262-05>
- Han, K. S., Yang, Y., Hong, Y. S. (2018). A structural model of family empowerment for families of children with special needs. *Journal of Clinical Nursing*, 27, e833-e844. doi:10.1111/jocn.14195
- Hoffman, L., Marquis, J., Poston, D., Summers, J. A., Turnbull, A. (2006). Assessing family outcomes: Psychometric evaluation of the Beach Center Family Quality of Life Scale. *Journal of Marriage and Family*, 68(4), 1069-1083. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00314.x>
- İlhan, T. (2017). Özel gereksinimli 3-6 yaş çocuklarının ebeveynlerinin stres düzeyleri ile rolleri arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(3), 383-400. doi:10.21565/ozelegitimdergisi.286786
- Kal, B. (2020). *Otizm Spektrum Bozukluğu tanısı olan çocukların annelerindeki anksiyete ve depresyon düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Kaner, S. (2001). Aile Stres Değerlendirme Ölçeği (The Questionnaire on Resources and Stress/QRS-F) faktör yapısı, güvenirlik ve geçerlik çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 34(1-2), 1-10. doi:10.1501/Egifik_0000000039
- Karataş, P., Çalışır, H., Sarıkaya Karabudak, S. (2020). Ailenin güçlendirilmesi ve pediatri hemşireliğinde uygulanması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 13(3), 200-205. doi:10.46483/deuhfed.569789
- Kılıç, S. (2012). Örnek büyüklüğü, güç kavramları ve örnek büyüklüğü hesaplaması. *Journal of Mood Disorders*, 2(3), 140-142. doi:10.5455/jmood.20120921043306
- Koren, P. E., DeChillo, N., Friesen, B. J. (1992). Measuring empowerment in families whose children have emotional disabilities: A brief questionnaire. *Rehabilitation Psychology*, 37(4), 305–321. doi:10.1037/h0079106
- Köksal, G., Kabasakal, Z. (2012). Zihinsel engelli çocukları olan ebeveynlerin yaşamlarında algıladıkları stresi yordayan faktörlerin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 71-91. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/deubefd/issue/25119/265246>
- Kuru, N., Piyal, B. (2018). Perceived social support and quality of life of parents of children with Autism. *Nigerian Journal of Clinical Practice*, 21(9), 1182-1189. doi:10.4103/njcp.njcp_13_18
- Liu, C. H., Chao, Y. H., Huang, C. M., Wei, F. C., Chien, L. Y. (2010). Effectiveness of applying empowerment strategies when establishing a support group for parents of preterm infants. *Journal of Clinical Nursing*, 19, 1729-1737. doi:10.1111/j.1365-2702.2009.03082.x
- Meral, F. B., Cavkaytar, A. (2013). Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği'nin Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 48-60. Erişim adresi: <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/910/544>
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2024). Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2023/2024. Erişim adresi: https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_10/11230736_meb_istatistikleri_organ_egitim_2023_2024.pdf

- Misura, A. K., Memisevic, H. (2017). Quality of life of parents of children with intellectual disabilities in Croatia. *Journal of Educational and Social Research*, 7(2), 43-48. Erişim adresi: <https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/9918/9551>
- Naheed, A., Islam, M. S., Hossain, S. W., Ahmed, H. U., Uddin, M. J., Tofail, F, ... Munir, K. (2020). Burden of major depressive disorder and quality of life among mothers of children with autism spectrum disorder in urban Bangladesh. *Autism Research*, 13(2), 284-297. DOI: 10.1002/aur.2227
- Özbey, Ç. (2009). *Özel Çocuklar ve Terapi Yöntemleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Özyurt, Ö. (2011). *Hafif zihinsel engelli çocuğu olan annelerin algıladıkları aile işleyişi ve aile yaşam kalitesinin sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Papageorgiou, S. N. (2022). On correlation coefficients and their interpretation. *Journal of Orthodontics*, 49, 359-361. doi: 10.1177/14653125221076142
- Staunton, E., Kehoe, C., Sharkey, L. (2020). Families under pressure: Stress and quality of life in parents of children with an intellectual disability. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 1-8. doi:10.1017/ipm.2020.4
- Togay, A., Güçray, S. (2017). Zihinsel yetersizliği olan bireylerin aileleri ve psikolojik danışma: Bir derleme çalışması. *HAYEF: Journal of Education*, 15(1), 43-62. doi:10.26650/hayef.2018.15.1.0005
- Türkan, M. M. (2017). *İşitme engelli çocukların annelerinin stres düzeyini ve evlilik doyumlarını yordayan değişkenlerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Gelişim Psikolojisi Programı, İstanbul.
- UNICEF. (2022). *Children with disabilities*. Erişim adresi: <https://www.unicef.org/disabilities> Erişim tarihi: 25 Aralık 2024
- Vuorenmaa, M., Halme, N., Åstedt-Kurki, P., Kaunonen, M., Perälä, M. (2014). The validity and reliability of the Finnish Family Empowerment Scale (FES): A survey of parents with small children. *Child: Care, Health and Development*, 40(4), 597-606. doi:10.1111/cch.12081
- Yaman, Y. (2018). Özel gereksinimli çocuklar ve eğitimleri. İçinde: Z. Seçer (ed). *Risk altındaki çocuklar ve eğitimleri*. (Ss:251-252). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Yarımdağ, E., Erciyes, J. C. (2021). Engelli çocuğu olan ebeveynlerin sorunları ve kaygılarının toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 347-373. doi:10.21733/ibad.843293
- Yeh, H. Y., Ma, W. F., Huang, J. L., Hsueh, K. C., Chiang, L. C. (2016). Evaluating the effectiveness of a family empowerment program on family function and pulmonary function of children with asthma: a randomized control trial. *International Journal of Nursing Studies*, 60, 133-144. doi:10.1016/j.ijnurstu.2016.04.013
- Yong-Sook E., Moon-Jeong, K. (2009). Effects of child-rearing stress and empowerment on quality of life in caregivers of children with disabilities. *Journal of Korean Academy of Child Health Nursing*, 15(4), 409-416. doi:10.4094/jkachn.2009.15.4.409
- You, S., Lee, Y., Kwon, M. (2019). Effect of parenting stress in Korean mothers of children with disabilities on life satisfaction: Moderating effect of intrinsic religious orientation. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 32, 591-599. doi:10.1111/jar.12553